

СВІТ МОВИ – СВІТ У МОВІ

МАТЕРІАЛИ VII Міжнародної наукової конференції

Київ 2023

**Міністерство освіти і науки України
Український державний університет
імені Михайла Драгоманова
Інститут мовознавства імені О. О. Потебні НАН України
Лодзинський університет
Шуменський університет
імені Єпископа Костянтина Преславського**

СВІТ МОВИ – СВІТ У МОВІ

МАТЕРІАЛИ

VII Міжнародної наукової конференції 27 жовтня 2023 р.

УДК 811
ББК 81.2

Рекомендовано до друку Вченою радою факультету
іноземної філології Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова (протокол № 5 від 14 грудня 2023 р.)

Світ мови – світ у мові: матеріали VII Міжнародної наукової конференції (м. Київ, 27 жовтня 2023 р.; Український державний університет імені Михайла Драгоманова): тези доповідей / уклад. І. В. Воловенко, Т. В. Слива; за заг. ред. Ю. В. Кравцової. Київ: Вид-во УДУ імені Михайла Драгоманова, 2023. 285 с. електронне видання

ISBN 978-966-931-299-0

Збірник містить тези доповідей учасників наукової конференції, де розглядаються актуальні проблеми історичного розвитку мови, взаємозв'язку мови та мислення, мови як феномена культури, її ролі в міжкультурній комунікації, мовної семантики, лексико-граматичних інновацій, функціонування мовних засобів у різних типах дискурсу, сутності мовної особистості, прикладні аспекти вивчення мови.

Призначено для філологів – учених, викладачів, студентів.

ISBN 978-966-931-299-0

© Автори статей, 2023

© Український державний університет
імені Михайла Драгоманова, 2023

- Філологія. 2018. № 37. Т. 2. С. 24–27.
2. *Карасик В. І.* Мова соціального статусу. М.: Гнозис, 2002. 333 с.
 3. *Яворська Г. Х., Ларіна Е. В.* Мовна толерантність у контексті соціально-гуманітарних наук. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія. 2016. № 20. Т. 1. С. 103–106.
 4. *Leech G.* The Pragmatics of Politeness. New York: Oxford University Press, 2014. 368 p.

Н. М. Кувшинова
Київ, Україна

НІМЕЦЬКІ ЗАПОЗИЧЕННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ ТА ЇХ ДОСЛІДЖЕННЯ У НІМЕЦЬКОМОВНИХ КРАЇНАХ

В українському мовознавстві вивчення запозичених слів з німецької мови має свої традиції та історію, починаючи від П. Єфименка, який уклав перший список німецьких запозичень. Розкриття історії поширення німецьких лексем в українській мові, різностороннє дослідження шляхів її проникнення та адаптації у мові-реципієнті висвітлюється у працях В. Акуленка, О. Горбача, О. Пророченка, Р. Смаль-Стоцького, В. Скачкової, І. Шаровольського. У публікаціях дослідників Х. Вільперт, О. Гвоздяк, Д. Костюка, М. Кочергана, В. Лопушанського, З. Савченко та багатьох інших виокремлено німецькі компоненти у розмовній лексиці. О. Горбач представив їх в арготичній системі української мови. Слід зазначити, що такі дослідження проводили не лише українські мовознавці.

Метою дослідження є огляд та аналіз досягнень останніх десятиліть лінгвістами, які вивчали проблему в Німеччині та Австрії, зокрема Ю. Бестерс-Дільгер, М. Гьофінггоф та Е. Росберг.

Е. Росберг здійснила перше комплексне дослідження запозичень з німецької мови у галузі різних ремесел у дисертації «Entlehnungen aus dem Deutschen im modernen Ukrainischen (dargestellt an Lexikbeispielen ausgewählter Handwerkszweigen)» (1988) [3]. Для дослідження матеріалу у галузі ремесел були обрані словники літературної української мови, а саме: «Словник української мови» (1980), «Етимологічний словник української мови» (1982, 1985), «Словник іншомовних слів» (1977) тощо. Досліджені запозичення авторка розподілила за тематичними групами наступним чином: «гірництво та металургія» (98 слів), «металообробка» (55 слів), «будівництво» (109 слів), «деревообробка» (77 слів), «грабарство» (37 слів), «загальна реміснича лексика» (17 слів). Це, в першу чергу, давно запозичені з німецької мови слова,

розповсюджені в українській мові переважно через польську, словацьку та чеську мови (*блам, гембель, еркер, магель*). Дослідниця вважає, що 90 запозичень зі 109 є зовсім ізольованими в українській мові, що визначило їх долю. До діалектизмів, що використовуються і нині, авторка виділяє такі, як *клап, цаль, панва, антаба, гнап, бартка, шруба, шутер*. Авторка виділяє лише 17 слів, які є соціально активними та не мають еквівалентів у східнослов'янських мовах. Це старі запозичення, що поширилися через польську мову в українській мові у XIV–XVII ст.: *гара, капці, тибель, стос, лимар, штахети, шалювати, шпулька* тощо.

Дослідниця спостерігає тенденції заміни германізмів словами, що мають спільний східнослов'янський корінь (*антаба, гамірка, гевер – ручка, рукоятка; пуцувати – чистити*); заміна одних германізмів на інші за посередництвом слов'янських мов (*гембель – рубанок; гебанок – фуганок; ірха – замша*); заміна германізмів їхніми кальками (*блейвейс, шифервейс – свинцеве білило, цинкове білило*). Ю. Бестерс-Дільгер розглянула питання посередництва польської мови для запозичення німецьких слів українською мовою та здійснила кількісне порівняння запозичених німецьких слів, які зафіксовані польськими словниками С. Лінде (1854–1860), в якому вказано 1180 німецьких запозичень, Я. Карловича та інших авторів (1900–1935), де приблизно 8500 запозичень з німецької мови, а також українськими словниками Б. Грінченка (1907–1909), де понад 500 слів, З. Кузелі та М. Чайківського (1910), у якому понад 600 слів, і монографією Р. Смаль-Стоцького (1942) з 2100 словами. Дослідниця Ю. Бестерс-Дільгер зазначила, що укладені у словнику С. Лінде 615 німецьких запозичень у тій самій формі чи з певними змінами при семантичній адаптації у мові-реципієнті, зафіксовані у Б. Грінченка, Р. Смаль-Стоцького і З. Кузелі.

У результаті дослідження виявлено 1190 німецькомовних лексичних запозичень, які вказані у працях Р. Смаль-Стоцького, а також словниках Б. Грінченка та З. Кузелі, але не прослідковуються у словнику С. Лінде. А от у «варшавському» словнику Я. Карловича зафіксовано лише 20% таких слів. До українських слів *аборт, абрихтувати, анцуг, абахта, абшус, бартка, бефердирувати* та ін. відсутні відповідники у польських словниках. Існують також розбіжності між укладеним лексичним матеріалом у Р. Смаль-Стоцького і словниками Б. Грінченка та З. Кузелі, у яких у порівнянні відсутні приблизно 900 слів. Це свідчить про запис Р. Смаль-Стоцьким переважно нестандартних мовних елементів (діалектизмів, okazionalizmів, регіоналізмів). Не враховуючи останні праці, у словнику С. Лінде відсутні лише 10% зафіксованих в українській мові німецьких слів, а у словнику Я. Карловича тільки 6%. Це означає, що в

українській мові безсумнівно є безпосередні запозичення з давньоверхньонімецької, середньоверхньонімецької та найбільше з нововерхньонімецької мови.

Дослідниця також звернула свою увагу на порівняння звукового, морфологічного і семантичного аспектів 615 слів німецького походження, які укладені в обидва словники слов'янських мов. Навіть при наявності польського відповідника для 25-30% слів не можна з впевненістю визначити, чи є воно перехідною ланкою до німецького запозиченого слова в українській мові, чи паралельним до безпосереднього запозичення українською мовою лексеми (наприклад, слова *балка*, *брук*, *вага*, *гак*, *гандлювати*, *гніт*, *гунцвот*, *кляйстер*, *клямра*, *корба*, *крейда*, *лев*, *майстер*, *пензель*, *рута*, *скиба*, *фунт*, *фушер* та інші). На її думку, безпосереднє запозичення може бути однозначно доведено лише для 17 німецьких запозичень, які наявні в польській та українській мовах, а саме: *бакенбарди* (однак *bakembardy*), *бархат* (однак п. *barchan*), *блєха* (але *бляха* < п. *blacha*), *верстат* (але *варштат* < п. *warsztat*), *гевер* (однак п. *hewar*), *гелер* (однак п. *halerz*), *диля* (але *диль* < п. *dyl*), *кларінета* (однак п. *klarnet*), *морква* (однак п. *marchew*), *труфель* (однак п. *trufla*), *цвях* (однак п. *świek*), *шлюсар* (але *слюсар* < п. *ślusarz*), *шпалір* (однак п. *szpaler*), *шпінат* (однак п. *szpinak*), *ювелір* (однак п. *jubiler*) [1].

Ю. Бестер-Дільгер вважає польське посередництво переконливим більш ніж для 50% від 615 слів запозичених з німецької мови українською. Статистичні дані та відсоткові співвідношення запозичених слів і тих, які поширилися опосередковано за участі третіх мов (не лише польської) усіх німецьких запозичень, теж дуже цікаві. Частина цих слів вже вийшла зі слововжитку, але всі вони засвідчені пам'ятками. Для здійснення мети необхідно дослідити окремі пласти запозичених іншомовних лексичних одиниць на різних історичних етапах становлення української мови. Окремого дослідження потребують німецькомовні запозичення усіх груп соціальної лексики, різноманітних говорів та лексики фахового спрямування.

Цікавим і останнім з досліджень Ю. Бестер-Дільгер було соціолінгвістичне опитування студентів Чернівецького та Львівського університетів. Метою стало виявлення в двох західноукраїнських містах Львові та Чернівцях німецької запозиченої лексики, з якою ознайомлена молодь на активному чи пасивному рівні. На жаль, за визначенням самої дослідниці це опитування не може бути репрезентативним, враховуючи малу кількість опитаних осіб.

Під науковим керівництвом Ю. Бестерс-Дільгер захистила у Відні дисертацію М. Гьофінггоф на тему запозичень в українській мові у ХІХ–ХХ ст. На основі цього дослідження вона визначила механізм

інтеграції німецьких запозичень, що, на її думку, є типовим укоріненням іншомовної лексики в українській мові: 1. Пристосування до фонетичної системи української мови. 2. Морфологічна адаптація, яка починається з включення слова у граматичні категорії роду і чиста. 3. Якісним і кількісним змінам підлягає семантична структура запозиченої лексики. 4. Стилiстичне використання запозичень, що пов'язане з їхніми емоційними та експресивними ознаками [2].

Не лише для українських мовознавців є актуальним та цікавим дослідження німецьких лексичних запозичень. З метою виявлення та дослідження фахової ремісничої лексики в українській мові, аналізу адаптації іншомовних лексичних одиниць у мові-реципієнті та визначення ролі саме польської мови, як мови-посередника, в німецько-українських мовних контактах проведено ряд певних комплексних заходів закордонними науковцями. Слід зазначити, що німецькомовні лінгвісти більше зосереджують свою увагу на лексиці соціолінгвістичного спрямування.

Литература:

1. *Czaplicka-Niedbalska M.* Nazwiska mieszkancow Bydgoszcz' od II pol. XV w. do I pol. XVIII w. Bydgoszcz: WSP, 1996. 496 s.
2. *Höfinghoff M.* Deutsche Entlehnungen im Ukrainischen an der Wende vom XIX. zum XX. Jh. Bestand und Entwicklung bis zur Gegenwart. Diss. Zur Erlangung des Doktorgrades. Wien, 2002. 221 s.
3. *Roßberg E.* Entlehnungen aus dem Deutschen im modernen Ukrainischen (dargestellt an Lexikbeispielen ausgewählter Handwerkszweige): diss. zur Erlangung des Doktorgrades. Leipzig: Karl-Marx-Universität, 1988. 124 s.

О. І. Куцос
Київ, Україна

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПОЛЯ РЕЛІГІЙНИХ КОНЦЕПТІВ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВНІЙ СВІДОМОСТІ

Звернення до релігійних уявлень є свідченням зацікавленості науковців у дослідженні духовного підґрунтя національного характеру. Аналізуються канонічні релігійні книги, повчання моральних лідерів, авторські тексти, зразки народної творчості. Разом із тим, відсутній чіткий системний підхід, що дозволив би здійснити ґрунтовний аналіз релігійних концептів. Таке становище стало передумовою реалізації авторської ідеї характеристики відповідного